

Dziedzictwo

Ewa Łużyniecka

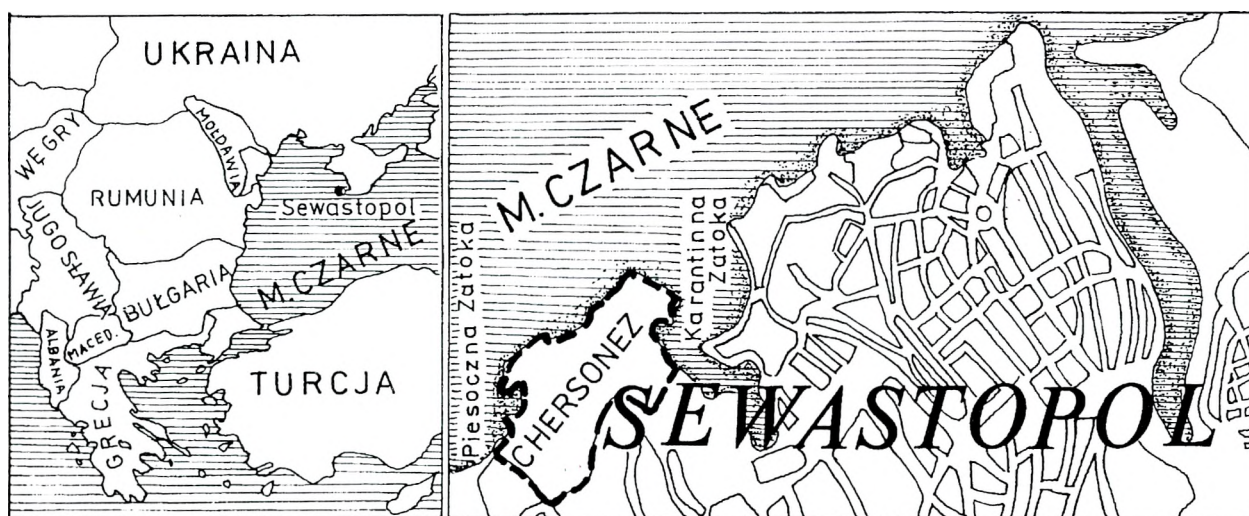
Komunikat o początkach badań architektury sakralnej krymskiego Chersonezu prowadzonych w 1998 r.

W roku 1998, na mocy umowy między Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu a Narodowym Rezerwatem *Chersones Taurydzki* w Sewastopolu, polsko-ukraiński zespół badawczy rozpoczął analizę wybranych elementów wczesnochrześcijańskich bazylik wzniesionych w mieście Chersones. Pracami kierował ze strony polskiej Andrzej Biernacki, ze strony ukraińskiej natomiast Stanisław Grigorewicz Ryżow; autorka zajmowała się opracowaniem wybranych detali architektonicznych.

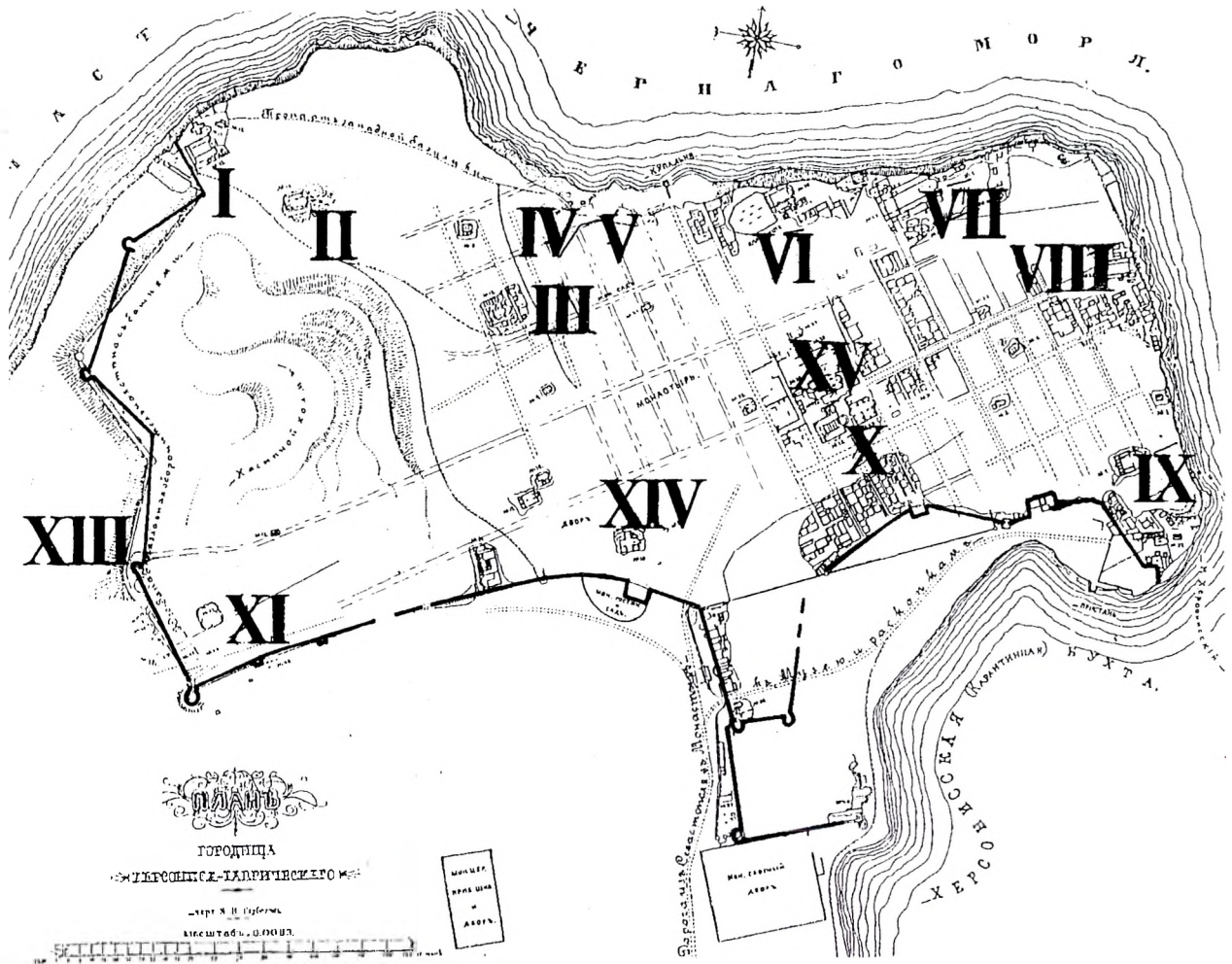
Chersones jest obecnie częścią poprzedniej nowożytnej stolicy czarnomorskiego Krymu – Sewastopola (dziś jest nią Symferopol). Leży on na zachodnim wybrzeżu krymskiego półwyspu Heraklejskiego, między dwiema za-

tokami, od wschodu – Karantinna i od zachodu Pesoczna (ryc. 1). Jest posadowiony na skałach wapiennych i dochodzi bezpośrednio do morza, które w ciągu stuleci pochłonęło znaczną jego część (ryc. 2).

Chersones powstał jako kolonia grecka w V w. p.n.e. nad zatoką Karantinna i początkowo był prawdopodobnie niewielkim miastem pozbawionym umocnień; pierwsze mury obronne wzniesiono prawdopodobnie w IV w. p.n.e. i aż do czasu średniowiecza biegły mniej więcej po tej samej linii, między dwoma zatokami. Będąc polis greką miał zapewne typowe instytucje publiczne i sakralne, o których mówią źródła pisane. Do tej pory nie odkryto żadnych budowli z tego okresu. Chersones w okresie rzym-

Ryc. 1. Położenie Sewastopola oraz lokalizacja Państwowego Rezerwatu Archeologicznego w Chersonesie

Ryc. 2. Plan Chersonczu według pomiaru z 1905 r. [5, rys. 2] z obecną lokalizacją relikwów zabudowy sakralnej.

I – Bazylika Zachodnia, II – Bazylika na Górze, III – Bazylika w Bazylicy, IV – bazylika odkryta w 1932 r., V – bazylika odkryta w 1935 r., VI – Bazylika Północna, VII – Bazylika Uwarowska, VIII – Bazylika Wschodnia, IX – Bazylika Kruzo, X – Bazylika na Agorze, XI – Tetrakonchos, XII – kościół krzyżowy w dolinie Karantinnij, XIII – kościół krzyżowy w zachodniej nekropoli, XIV – kościół z relikwiarzem, XV – kościół krzyżowy na miejscu agory

skim w I–III w. n.e. był niejednokrotnie zajmowany przez wojska rzymskie, a jego związki z Imperium Romanum były na przemian ścisłe lub luźne, w zależności od sytuacji w prowincjach czarnomorskich i na samym Krymie. Około III wieku rzymski garnizon opuścił miasto i rozpoczął się okres niezależności Chersonczu od swych sąsiadów. W IV wieku, gdy większość miast krymskich stała się łupem barbarzyńskich Hunów, Chersoncz ocalał dzięki ponownej, lecz tylko przejściowej lokalizacji w tym miejscu garnizonu rzymskiego.

W IV wieku i w pierwszej połowie V w. Chersoncz znajdował się pod słabym wpływem Imperium Rzymskiego i ze względu na swoje dalekie położenie był dogodnym miejscem na wszelkiego rodzaju zsyłki. Sytuacja ta zmieniła się w ostatniej ćwierci V w., gdy Chersoncz, wraz z południowo-zachodnim Krymem, stał się w pełni zależny od Bizancjum. Cesarze bizantyjscy silnie ufortyfikowali wówczas miasto, które od tej pory stało się centrum gospodarczym i politycznym Krymu. Teren ten w V–VI w. był rejonem przede wszystkim rolniczym. Stąd eksportowano zboże do innych części imperium, produkowano też

w dużych ilościach wino. Szczególnie dobrze funkcjonowało także wytwórstwo cegły i dachówki, dobrze była rozwinięta metalurgia, produkowano również miedziane i srebrne monety.

O początkach chrześcijaństwa w Chersonczu wiemy stosunkowo niewiele. Zgodnie z grecką legendą, około 284 r. został wysłany do miasta misjonarz Bazyl, który po przybyciu na miejsce zaczął przekonywać mieszkańców, by porzucili pogańskie praktyki i zaczęli wierzyć w Boga prawdziwego. Ta próba nie powiodła się i częściowa chrystianizacja miasta nastąpiła prawdopodobnie dopiero około 325 r., po cudzie, który wydarzył się w Chersonczu w trakcie soboru w Nicei. W IV wieku jednak, a nawet w V, chrześcijaństwo nie było w tym mieście zjawiskiem powszechnym. Pogaństwo było odnotowywane jeszcze w VII–VIII w., a nawet w początkach IX.

W VI wieku w Chersonczu dominowała ludność grecka, ale również mieszkała duża liczba barbarzyńców. Przeprowadzana w tym czasie intensywne chrystianizacja zaowocowała powstaniem w mieście wielu bazylikowych kościołów, świątynie zaś IV- i V-wieczne zostały w tym cza-

Ryc. 3. Widok ogólny częściowej rekonstrukcji przyziemia bazyliki nr V, stan z 1998 r.

sie rozbudowane o kaplice–mauzolea i baptysteria. Powstały także pierwsze kościoły memorialne oraz za miastem wzniesiono kościół i klasztor Matki Bożej.

W VII i VIII wiekach sytuacja w Chersonozie zaczęła się pogarszać. Początkowo historycy określali te wieki jako czasy upadku miasta, spowodowane najezdami Persów, później Arabów, a następnie Chazarów. Obecnie uważa się, że było to tylko zahamowanie rozwoju osady i nie doszło w tym okresie do znacznego zmniejszenia liczby ludności. Wiadomo natomiast dowodnie, że miasto stało się ponownie miejscem do zsyłania obywateli sprzeciwiających się władzy cesarskiej w Konstantynopolu. W połowie VII wieku wygnano tutaj papieża Marcina I, który wkrótce zmarł w nędzy i cierpieniu. Przez katolików został on uznany za świętego – męczennika, obrońcę wolności Kościoła katolickiego. Do Chersonozu zesłano także cesarza Justyniana II oraz dwóch cesarskich braci Leona IV. W tym czasie istniało dziesięć bazylik i powstawały nowe kościoły. W wiekach VII–IX remontowano także mury obronne w zachodniej części miasta.

Na przełomie VII i VIII w. w Chersonozie funkcjonował samorząd złożony z przedstawicieli miejscowej arystokracji. Jego istnienie było możliwe dzięki osłabieniu władzy bizantyjskiej w mieście. Samorząd ten utrzymał się do odtworzenia i umocnienia tej władzy w połowie IX w. Mimo rozwoju w tym czasie administracji kościelnej, chrześcijaństwo nie wyparło całkowicie pogaństwa. Goszczący w IX wieku w Chersonozie św. Cyryl był oburzony pogaństwem miasta.

W trzydziestych latach IX w. Bizancjum ponownie skierowało swe zainteresowania ku Chersonozowi. Powstała wówczas tutaj tzw. *Thema*, czyli wojskowo-administracyjny okręg, mający zapewnić bezpieczeństwo dla obszaru wpływów bizantyjskich, który w tym czasie coraz częściej był zagrożony przez Madziarów, Pieczyngów i Rusinów. Tej militaryzacji towarzyszył upadek rzemiosła oraz wzrost liczby barbarzyńców w mieście. Polepszenie sytuacji ekonomicznej Chersonozu nastąpiło w połowie X w.

Wiązało się ono z rozwojem rzemiosła artystycznego oraz handlu i przejawiało się ponownym wybiciem przez miasto własnej brązowej monety.

Pod koniec X wieku doszło do wojny między Bizancjum a Rusią, w której wyniku Chersonoz (ówczesna nazwa Korsuń) został zdobyty przez wojska księcia kijowskiego Włodzimierza Wielkiego; mimo tego zachowano zwierzchność imperium bizantyjskiego. W XI wieku, po wojnie z Pieczyngami, nastąpił kolejny kryzys ekonomiczny miasta i upadek rzemiosła. W kolejnym stuleciu koczownicy – Połowcy zajęli Krym i w 1198 r. Chersonoz utracił całkowicie kontakt z Bizancjum. Miasto to istniało jeszcze 200 lat i, zniszczone znacznie przez Tatarów, ostatecznie upadło w XV w., po inwazji Turków Osmańskich.

W czasach nowożytnych nowa zabudowa nie powstała w miejscu ruin dawnego Chersonozu, lecz została zlokalizowana na nowym terenie. Od nowa wytyczono siatkę ulic oraz placów i wzniesiono obecny Sewastopol, który stał się wielkim portem floty czarnomorskiej. Militaryny charakter Sewastopola wpłynął niekorzystnie na stan zachowania ruin Chersonozu, np. podczas wojny krymskiej zostały one znacznie zniszczone, a w okresie po drugiej wojnie światowej były one całkowicie niedostępne dla obcokrajowców. Obecnie Sewastopol nie jest już wojskową strefą zamkniętą, teren antycznego miasta natomiast stał się Państwowym Rezerwatem Archeologicznym. Jest to placówka naukowa zajmująca się troskliwie zarówno pozostałościami architektury, jak i zbiorami epigraficznymi, ceramicznymi, metaloplastyką, które ulokowano w budynkach dawnego klasztoru.

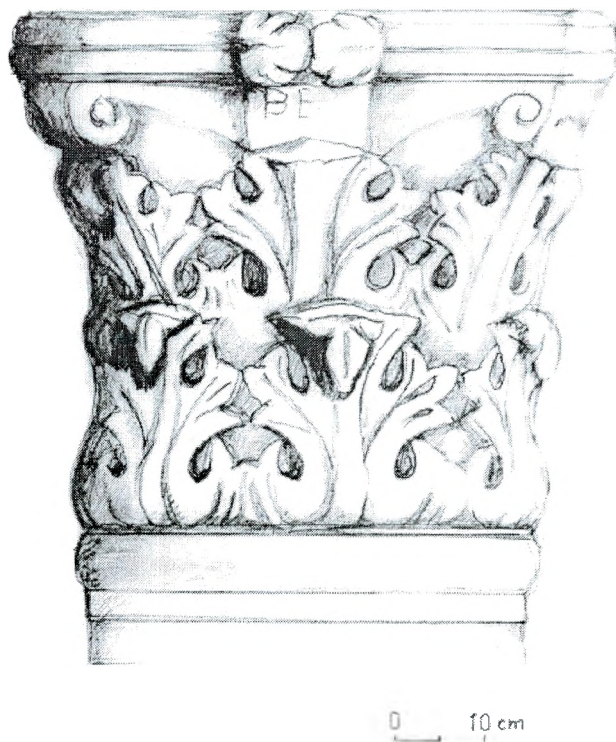
Omawiane polsko-ukraińskie badania architektury Chersonozu dotyczyły głównie detali architektonicznych, pochodzących z ruin dobrze zachowanej bazyliki nr V, położonej w północnej części miasta nad brzegiem Morza Czarnego (ryc. 3). W podobnym stanie przetrwały także do dziś relikty świątyni nr III (ryc. 4). Badana bazylika została odkryta przez Gienadija Bełowa w 1935 r. [2], który określił czas jej powstania na V w. n.e. Wzniesiono

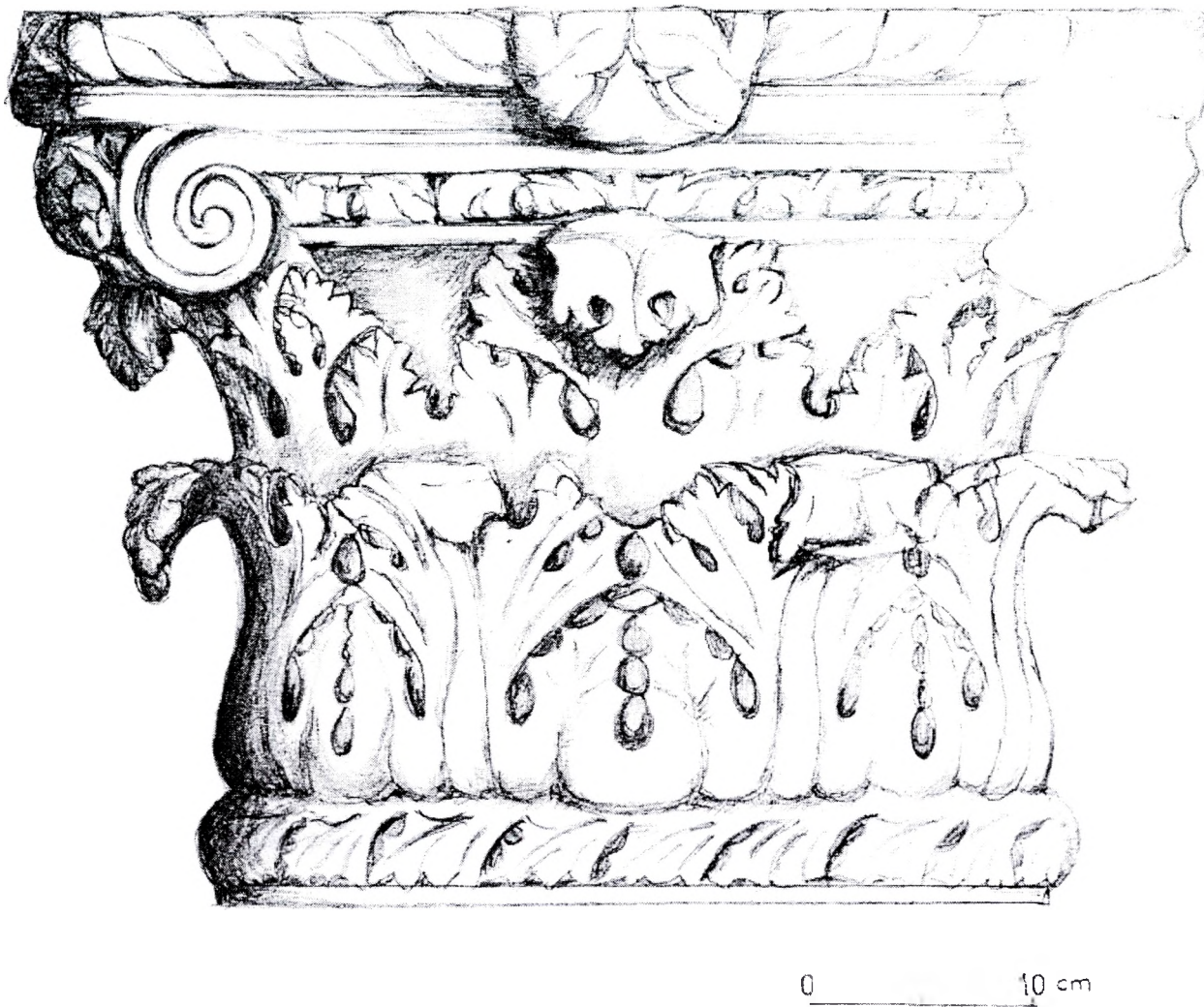
Ryc. 4. Zrekonstruowane pozostałości tzw. Bazyliki w Bazylicie (nr III), stan z 1998 r.:
A – widok ogólny, B – fragment mozaiki ułożonej w przedsionku kościoła

ją z ciosów wapienia, łączonych zaprawą wapienną z dużą domieszką piasku morskiego. Około 1950 roku, w trakcie kolejnych wykopalisk [1], [3], [4], odkryto marmurowe

kapitele i bazy kolumn oraz imposty. W tym czasie wykonano także konserwację odsłoniętych relikwów bazyliki i zbudowano fragmentarycznie mury obwodowe oraz

Ryc. 5. Odbudowana kolumnada południowa bazyliki nr V, stan z 1998 r.:
A – widok ogólny, B – inwentaryzacja zamontowanego obecnie kapitelu

Ryc. 6. Inwentyzacja kapiteła z bazyliki nr V przechowywanego w lapidarium, stan z 1998 r.

w całości wzniesiono kolumnadę we wnętrzu kościoła (ryc. 5). Efekt tej rekonstrukcji był na tyle atrakcyjny, że sylwetka romantycznych ruin bazyliki na tle morza pojawiła się na wielu obrazach i znalazła się także na banknocie o nominale 1 grzywny. Tym bardziej smuci fakt, że wspomniana rekonstrukcja relikwów bazyliki została wykonana spontanicznie i niewiele ma wspólnego z autentycznym jej obrazem. Wszystkie bazy i głowice zamontowane w kościele zostały znalezione poza bazyliką i nie pochodzą z tego obiektu. Zachowane autentyczne kapitele znajdują się obecnie w muzeum rezerwatu, są mniejsze od głowic zamontowanych, zatem zrekonstruowane proporcje kolumnady kościoła są również nieprawidłowe.

Po stwierdzeniu tego faktu grupa opracowująca wspomniany obiekt postanowiła zinventaryzować detale zarówno obecnie wmontowane w rekonstrukcję bazyliki, jak i elementy przechowywane w muzeum oraz lapidarium. Szczególną uwagę badaczy zwróciły trzy teodozjańskie kapitele. Są one ozdobione dwoma rzędami liści akantu z wygiętymi do dołu końcami. Liście zostały wykonane bardzo starannie, w głębokim reliefie (ryc. 6). W następnych latach jest planowana kontynuacja pomiarów detali, która ma być zakończona rekonstrukcją architektury badanych bazylik. Jest to bardzo trudne zadanie, ponieważ zapewne trzeba będzie powtórzyć badania archeologiczno-architektoniczne obiektów, często rozbierając zbudowane obecnie rekonstrukcje.

Bibliografia

- [1] Antonova I.A., *Rost territorii Chersonesa*, [w:] *Antičnaja drevnost i srednie veka*, Sverdlovsk 1990, s. 8–25.
- [2] Belov G.D., *Itogi raskopok v Chersonese za 1945–1953 goda*, [w:] „Sovetskaja Archeologija”, XIV, Moskwa 1955, s. 257–281.
- [3] Jacobson A.L., *Zakonomernosti i etapy razvitija architektury srednevekovogo Chersonesa*, [w:] „Vizantijskij Vremennik”, 49, Moskwa 1988, s. 162–172.
- [4] Romančuk A.I., *Srednevekovyj Cherson*, [w:] „Chersoneskij Sbornik”, VII, Sevastopol 1996, s. 133–141.
- [5] Wołosiak M.R., *Topografia chrześcijańskiego Chersonozu Taurydzkiego w okresie wczesnochrześcijańskim IV–VII wiek*, Warszawa 1998 (praca magisterska, maszynopis w bibliotece Państwowego Rezerwatu Archeologicznego w Chersonozie, nr kat. 29 967).

***A bulletin on the initial investigation stages of sacral architecture
in the Crimean Chersones, carried out in 1998***

In 1998 Polish-Ukrainian investigations related to early Christian sacral architecture in Chersones in the Crimea were initiated. This was rendered possible due to a scientific agreement between the University of Adam Mickiewicz in Poznań and the National Archeological Sanctuary in Chersones. The research was carried out under the direction of

Andrzej Biernacki and Grigorevic Ryžov. The author was engaged in measurements of chosen architectural details. During the investigations architectural elements of basilica No. V were compiled. In the following years the investigators intend to analyze the architecture of all the basilicas in the town.